

Recensioner

Monografier

The Fantasy of Feminist History Joan W. Scott

DUKE UNIVERSITY PRESS, 2011, 187 s.

I denna essäsamling strävar den amerikanska historikern Joan Wallace Scott efter att visa hur psykoanalytisk teori inte bara *kan* utan även *bör* användas som en "kritisk läspraktik för historia" (s. 4, min övers.). Den genushistoria vars framväxt hon en gång själv var högst delaktig i är dock inte på något sätt övergiven; Scotts feministiska perspektiv har snarare förstärkts med tiden och enligt henne själv är det till stor del tack vare just det psykoanalytiska perspektivet. Där får inte enbart makt och kön en historia utan även historia per se, och det begär som historiker hyser till alla dessa kategorier kan sättas in i en kritisk analys. Gemensamt för alla fem essäerna (varav två nyskrivna) är begreppet fantasi som hon menar är det fenomen som underminerar varje försök att slå fast psykets eller könsskillnadens oföränderlighet. Fantasier är olika gestaltningar av begär och rör sig på så sätt som en skugga bakom varje, till synes, rationellt grundat beslut. Det är en skugga som både kan förstärka och rase- ra en föreliggande ordning; begär kan ju sträva mot att låsa fast objekt likaväl som att lös- göra dem. Gemensamt för fantasier är dock att de inte uppstår ur ett tomt omedvetet, opåverkat av sin tids normer, lagar och krav. Även om vi gärna definierar fantasier som fritt spel eller det omedvetnas slumpartade drömvärld är varje fantasi ändå beroende av associationer och symboler från den medvetna världen.

Men denna värld av normer och symboler är i sin tur inte oberoende av fantasin; enligt den lacanianska psykoanalys som Scott anammat är normativa kategorier aldrig helt möjliga att fixera, det vi ser kan helt enkelt inte be-

skrivas eller representeras på ett uttömmande och fullständigt sätt hur mycket vi än begär en sådan omnipotens. Så om verkligheten är obeskrivlig, kaotisk och utan gränser och begrip- liga skillnader, blir språket ett utmärkt sätt för oss att omorganisera denna verklighet utifrån en logisk, och inte minst temporal, ordning. En fantasi är en sådan omorganisering, men till skillnad från berättelser eller historiska nar- rativ (som också är exempel på samma omor- ganisering) befinner sig fantasin fortfarande i ett outtalat läge, mer släkt med drömmen eller myten än med den nedskrivna historien. Fan- tasin innehåller ofta element av överskridande av kulturella och sexuella förbud, av överdrif- ter, av infantilitet och omnipotens som för- svårar det direkta uttalandet och nedskrivan- det, men det är samtidigt fantasier som driver oss att skriva berättelser och historiska narrativ. Och det är dessa "fantasifula" berättelser, me- nar Scott, som historikern möter i arkivet och som vi behöver psykoanalytiska verktyg för att analysera. Scott återkommer ständigt till att vi inte kan ta könskategorierna för givna, att det är vad som ger upphov till koncepten man och kvinna vi behöver studera i stället för koncep- ten man och kvinna i sig. För att göra detta krävs att feminismen ser de gränser som soci- alkonstruktivismen (och biologismen) inne- bär och här tar Scott hjälp av både Judith But- ler och Joan Copjec som tidigt kritiserade den feministiska socialkonstruktivismens "kroppslösa" teori. För om det är något psykoanaly- sen kan bidra med, enligt Scott, är det just det kroppsliga, det somatiska, det materiella och dess högst komplexa relation till psyket, språ- ket, objektet. Det är bara så feminismen kan börja tala om könsskillnad utan att slå knut på sig själv; en könsskillnad som har väldigt lite – om ens något – att göra med de omorganise- ringar och försök till formuleringar av det obe-

gripliga som människor ägnat sig åt i alla tider. Det som Scott kallar för *gender* är således våra alltid misslyckade försök att förstå en materiell skillnad som inte är logisk eller begriplig i sig själv. Historikerns uppgift blir därför att fråga sig "hur, under vilka förhållanden och utifrån vilka fantasier som mäns och kvinnors identiteter – som så många historiker tar för givna – artikuleras och erkänns" (s. 21, min övers.).

Men i vad består då den feministiska historiens fantasi som boktiteln syftar på? Scott menar nog att vi behöver omformulera denna fantasi, inte låta den vara omnipotent utan i stället anamma den alltid ofullkomliga könskillnadens ontologi som medför att även våra fantasier är ofullkomliga och att det är denna ofullkomlighet som bör utgöra motorn i historikerns önskan, i stället för begäret att klassificera eller ta temporalitet och kausalitet för givna. Men häri finns en ambivalens hos Scott; fantasier i en mer renodlad lacaniansk definition är sällan särdeles radikala eller subversiva. Förvisso kan begäret att överskrida ett tabu ingå, men det är oftast rätt banala överskridanden, infantila och enbart intressanta utifrån en kritisk samhällsanalys. För många politiska lacanianer är således fantasier otillförlitliga och problematiska (se exempelvis Ewa Ziarek, *An Ethics of Dissensus*, 2001 och Slavoj Žižek, *The Plague of Fantasies*, 1997). Scott vet om detta och i de flesta analyser är det också det hon själv utgår från, men i epilogen – ett upprop för ett feministiskt arkiv – faller saker och ting inte riktigt på plats; historiseringen, vördnaden för det förflutna enbart för att det är förflutet, och även fantasin (nu i form av "imagination") dyker i stället upp som förslag på metoder och ingångssätt för den feministiska historikern.

På samma sätt vill Scott gärna undvika en tillrättavisande historieskrivning, en som är "bättre" än den föregående för att den är mer allomfattande, men hon hemfaller ändå ibland till upprop för just den sortens historia. Hon lämnar med andra ord ibland själv psykoanalysens kritiska förhållningssätt till kronologi och tid (enligt Lacan är det exempelvis inte faktiska händelser i barndomen som klienten måste bli påmind om – det är de händelser som klienten omedvetet väljer att minnas, i all sin beäringsdrivna efterkonstruktion, som är centrala

just för att de är utvalda) och går in på historiseringar som kräver en helt annan tidsuppfattning och analys än den hon själv förespråkar. Historiseringar som, visar det sig, egentligen inte är nödvändiga för hennes argumentation; den franska slöjpolitiken, religionens relation till jämställdhet och den franska förförelseteorin som hon diskuterar är precis lika intressanta utan de historiserande elementen. Min känsla är att Scott inte riktigt vill ta steget helt ut och ta konsekvenserna av vad en psykoanalytisk teori innebär för historieämnet, men den väg hon pekar ut kan vara nog så givande och intressant – och framför allt inbjuder den till en efterlängtat och förmodligen helt nödvändig förskjutning av både genushistoria och historieämnet i sin helhet.

Sara Edenbeim

Tystnader och tider. Samtal med historien

Eva Österberg

ATLANTIS, 2011, 310 s.

Kan man skriva en bok om tystnaden? Är det inte i själva verket en motsägelse att tala om något som inte hörs eller – oftast – inte registreras? Naturligtvis går det men det kräver sin man, eller kvinna, med erfarenhet och mod. Ämnets omfattning och mångtydighet passar Eva Österberg, som besitter rätt mått av kring-syn och eftertänksamhet. Hennes bok är inte lätt att referera, däremot att läsa – en stark rekommendation först som sist. Hon kallar den för säkerhets skull *Tystnader och tider. Samtal med historien*, vilket understryker att det finns flera aspekter på ämnet. Ingen kan famna allt. Omfång, uppläggning och omslag gör boken till en pendang till Österbergs *Vänskap. En lång historia*, som kom 2007.

Metoden i korthet kan beskrivas som forskningsbaserad i den meningen att framställningen sammanfattar tidigare forskning, främst hennes egen men också andras, och undviker att gå in i källorna (men här finns gott om undantag). Av samtida röster kommer sextonhundredrataltsresenären, den genomskådande

Lorenzo Magalotti in; Lasse Maja och andra röster hörs ur fångarnas kör. Man kan se metoden som utrymmesekonomisk och läsarvänlig eftersom de historiska källorna är hårdtuggade, men historien tappar därmed också en smula smak. Som den välvilliga pedagog Österberg är lägger hon sakfrågorna till rätta för läsaren. Det riskerar att bli en forskningskatalog med fler namn på forskare än historiska personer och således mer av ett samtal med historiker än med historien. Förfaringssättet vittnar om en beundransvärd vilja att göra annan forskning rättvisa. Mild pedagogik och ett ofta närvarande ”jag” förklarar och lotsar vidare.

Vi uppsöker tysta platser och möter tysta människor i tysta situationer. Guds, Marias, Jesus, diplomatens, vittnets som inte talar eller som uteblir, klostrets och kyrkans tystnad (ibland dränkt av klockklängen som Guds bullrande röst), bibliotekets, hotellens och skolans (”tyst i klassen!”) tystnader. Man kan lägga till koncentrationens (”Största möjliga tyssstnad” på cirkus) och censurerna, den påtvingade tystnaden. Många av dessa tystnader går in i varandra och mycket kan verka trivialt men är ändå viktigt.

Boken innehåller mycket begreppshistoria, rättshistoria och utbildningshistoria – scener ur ett sprängfullt silentium. Det kanske ligger i sakens natur att fångelseavsnitten får en särskild påtaglighet; här kombineras plats och person, medan diplomatiavsnittet är mer abstrakt. Tystnad åstadkommen genom munkavle med ohörda men sedda skrik. Tystnadens koppling till stillhet, ”tyst och stilla”, tal som rörelse, tystnad som kroppslig. Historiens tystnad: människan dricker av Lethes vatten för att glömma jordelivet. Minne och glömska är centrala teman i historien och historikerns verksamhet. Varför var det i decennier så förhållandevis tyst om andra världskrigets bestialiteter? Vad vill vi minnas och hur förhåller sig forskaren? Författaren resonerar kring denna viktiga fråga och intar en modest optimistisk hållning: samhällets maktavare styr inte, det är forskarna själva som bestämmer vad vi ska forska på, vilket inte betyder att man alltid går fri från opportunisten. (Stämmer Foucaults perspektiv på historien men inte på historiker? Nå, Foucault är mångtydig.)

Det avslutande kapitlet om de dövstumma griper tag och ropar på en fortsättning. Basen är Östervångsskolan i Lund, handlingarna på Landsarkivet några stenkast från historiska institutionen och Österbergs arbetsplats. Historien ligger så nära men vi riskerar ändå att gå förbi den. Stumhet är ett svårt hinder i samhället, men också ett tungt straff föreskrivet i de medeltida lagarna. (Kanske någon mer minns Tor Isedals tunglöse våldtäktsman i Ingmar Bergmans och Ulla Isakssons *Jungfrukällan* 1960). En färsk avhandling, Claes G. Olssons *Omsorg och kontroll* (Umeå 2010), ger ytterligare historisk bakgrund till dövstumsundervisningens framväxt. Den kan skrivas från ett myndighets- eller personperspektiv. Vårdsverige avsätter alltid mycket material. ”Blanketter avspeglar sin tids ideologi” skriver Österberg. Vi påminns om Helen Kellers öde, så märkligt och numera kanske bortglömt. Ett aktuellt exempel på hur handikappet kan motverkas hördes vid invigningsmusiken till de Olympiska Spelen i London anförda av den döve virtuosen perkussionisten Elaine Glennie. Hon hör musiken genom fötterna.

Givetvis kan man allt efter smak sakna teman eller tonfall. Boken är skriven av en historiker med vida intressen och erfarenheter, men som också vet att hålla sig inom rimliga ramar. Ett stort ämne som Guds tystnad hänskjuts kanske till teologer. Mer finns att säga om det religiösa tystnadsidealet, att som Marta och alla tjänande kvinnor inte prata. Tystnad som estetisk effekt nämns men kunde förstås vidgas inom musiken (John Cages 4'33" anger tiden för det ljudlösa framförandet), ett tema för musikologer. Och dagboken som ventil för det otillätta talet ger ingångar till den tigandes psykologi. Talet som människokonstituerande behandlas men också naturen låter – eller tystnar. Man kan tänka på Rachel Carsons *Tyst vår* (1962) och visionen av en värld berövd fågelsången, ett ämne för etologer och ekologer. Dygnet tystnader och nattens (om det är en sådan) kanske etnologer ska skriva om. Dagens, samtidens, pladderkultur, av telefonins och alla elektroniska röster och ljud, är väl i stort sett utelämnad – och lämnas klokt nog till kverulantologer.

Vad som egentligen saknas är ett register.

När en bok omnämner hundratals namn är läsaren snart vilse. Om det står ”som jag ovan skrev”, ”jag presenterade tidigare Madame de Stael” så verkar det som man ska kunna gå dit – men vart? Det är hög tid för en kampanj för registret, en av fackbokens stora landvinningar som håller på att försvinna också i akademiskt tryck. Argumentet för att det slopas i förlags-sammanhang är också okänt, kanske anses det stöta bort ”vanliga” läsare. Men det tillmötes-går de läsare som vill gå vidare, som söker något speciellt, som läser punktvis och på tvären. Reg-istret skulle också hjälpa alla dem som på nytt vill hämta tankar i *Tystnader*.

Gunnar Broberg

Makt och människor. Europeisk statsbildning från medeltiden till franska revolutionen

Harald Gustafsson

MAKADAM FÖRLAG, 2010, 240 S.

Harald Gustafssons senaste monografi är kulmen på, och syntesen av, en längre tids egen forskning samt en mängd översikter presenterade i olika tidskrifter. Huvudlinjerna utgörs av krigföringens betydelse för statsformeringen och interaktionen mellan stat och undersåtar.

Stilistiskt är texten tilltalande lättillgänglig med en prosa som både är tillräckligt genomarbetad för att de teoretiska delarna ska synliggöras för den akademiske läsaren, och samtidigt flyhänt nog för att den intresserade allmänheten inte ska behöva ta sig igenom snårskogar av teoretiska begrepp. Det är kort och kärnfullt, och dessutom hinner Gustafsson med humoristiska små iakttagelser och övertydliga underdrifter. Sett till själva innehållet finns många förtjänster, varav en är Gustafssons förmåga att viga den politiska historien med sina teoretiska tankar utan att offra berättelsens rytm.

I de inledande kapitlen redogörs för hur medeltida judiciella och ideologiska element etablerade geopolitikens spelregler i det tidigmoderna Europa, samtidigt som kontinentens

huvudsakliga politiska historia rekapituleras. Gustafsson lägger stor vikt vid suveränitetstanken och hur denna delegerades ut i form av politiska rättigheter till olika domäner. Att Europa vid den tidigmoderna epokens början bestod av ett lapptäcke av furstendömen, stadsstater, biskopssäten, förlänningar och dylikt kan, enligt Gustafsson, till stor del förklaras kulturellt; den från kejsartanken stammande suveränitetsprincipen anammades framgångsrikt med politisk fragmentarisering som resultat.

Läsaren tillåts komma mycket nära in på alla dessa politiska ”byggklossar”, som Gustafsson kallar dem, när han med hjälp av dem visar de olika europeiska rikenas mångfald. Samtidigt ges geopolitiken ett nytt analytiskt djup när Gustafsson visar hur konglomeratstaternas villkor gjorde sig gällande i såväl den medeltida kampen mellan det alltmer sammansvetsade England och det fortsatt splittrade Frankrike, som den tidigmoderna konflikten mellan Habsburgarnas ”familjeföretag” och Frankrike.

En annan stor förtjänst med boken är att medeltidens betydelse för den senare utvecklingen ges substans. Det finns flera exempel på synteser som säger sig behandla medeltiden men som inte riktigt lyckas eller till och med misslyckas uppfylla sina ambitioner. Så är inte fallet i denna framställning; medeltiden är ständigt närvarande långt efter att den officiellt ändade, i form av alla de alternativa statstyper som först på 1800-talet dukade under i den internationella konkurrensens. Boken avslutas också starkt med ett kapitel som tillskriver sjuårskriget (1756–1763) och de efterföljande budgetunderskotten stor betydelse vid sidan av upplysningsidéer och sociala förändringar. Kampen mellan England och Frankrike står i centrum men blicken riktas även mot den vidare kontinenten.

Till bokens svagare delar hör de om byråkrati och ”vanliga” människors politiska inflytande. Gustafssons redogörelse är på intet sätt undermålig, den som kan fältet känner igen sig, men de saknar i viss mån de andra kapitelns originalitet och kanske viktigast, förmåga till nyansering.

Avsnittet om byråkratins framväxt under 15- och 1600-talen är framför allt inte harmoniserat med resten av boken. Där de tidigmoder-

na staterna hittills beskrivits utifrån sina egna villkor och inte som prototyper till de moderna staterna, skildras framväxten av deras förvaltningsapparater nästan utan problematisering som vår tids byråkratis tidiga utväxter. Visserligen slänger Gustafsson in en brasklapp om att byråkratin inte var speciellt effektiv jämfört med modern förvaltning och långt ifrån omutbar, men det hindrar inte att läsaren får intrycket av att förvaltningen växte fram på samma villkor som dess moderna dito. Frågan är varför Gustafsson, som är så pass dekonstruktivistisk gentemot andra aspekter av statsformeringen, här väljer en annan väg?

För exempelvis fallet Frankrike tyder de senaste 30 årens forskning på att den franska staten byggdes genom patronage, tjänsteköp och informell status. William Beik och dennes efterföljare har framgångsrikt argumenterat för att dess institutionella styrkor och svagheter till stor del härstammade från dess förmåga att låta sina tjänare främja sin samhällsposition genom sina ämbeten. Här framträder något annat än en byråkrati stadd i utveckling mot en modern professionalisering. Liknande resultat har för svenskt vidkommande visats av till exempel Svante Norrhem. Med det sagt menar jag inte att Gustafssons tes om byråkratin styrka är fel. Snarare vilade byråkratin åtminstone delvis på andra grunder än de som i dag förknippas med förvaltning, vilket hade kunnat lyftas fram i boken.

På motsvarande sätt saknar de delar av boken som beskriver statsformeringens politiska villkor och statsformering underifrån en del nyanseringar. Gustafsson är visserligen tydlig med att peka ut att skatter ökade och att allt fler män skrevs ut till arméerna, men ändå lutar framställningen mer åt möjligheterna till manipulation, motstånd och möjligheter att hävda sin rätt, än åt de faktiska begränsningarna.

Här vill jag särskilt understryka att jag inte antyder att Gustafsson skulle ha valt sida mellan det som ofta refereras som "tvång" eller "interaktion". Snarare borde Gustafsson gett mer kött och blod åt historiens förlorare vilket han återkommande gör åt dem som framgångsrikt utmanat staten och makten. På samma sätt som texten uppehåller sig vid gravida saltsmugglare i Bordeaux eller bonden Jeppe Jen-

sen i Skåne, hade det varit önskvärt att protestanterna som tvingades från Frankrike 1685 eller kanonmaten i sjuårskriget fått figurera i ett par stycken.

Dessa anmärkningar till trots är det här en förträfflig bok. Den fungerar utmärkt både som introduktion till ämnet för en lekman och som en tidvis originell och oftast infallsrik syn över cirka 600 år av politisk konflikt, människoliv och statsformering. Min önskan är att Gustafsson inte alls sätter punkt här utan i stället skriver en engelskspråkig variant och testar sina idéers bäring mot den internationella läsekretsen. Kanske en sådan version kunde innehålla åtminstone några noter så att fler än inlästa forskare kan urskilja vilka idéer som är Gustafssons och vilka som är andra forskares?

Martin Almbjör

Streetlife. The Untold History of Europe's Twentieth Century *Leif Jerram*

OXFORD UNIVERSITY PRESS, 2011, 477 s.

Det är drygt femtio år sedan nu som brittiska och amerikanska forskare med namn som H. J. Dyos och Stephan Thernstrom i spetsen lade grunden för vad de kallade "New Urban History". Med ett socialhistoriskt fokus på vardagsliv betraktades stadsplanering och demografi utifrån hur de formade de vanliga människornas tillvaro i staden. Men stadshistorien har sedan dess till stor del varit en subdisciplin på jakt efter en ny agenda. Dess socialhistoriska anor har sedan länge spelat ut sin roll, men än i dag trängs en klassiskt präglad socialhistoria med kulturhistoria bland artiklarna i tidskrifter som *Journal of Urban History*. Den mer kulturhistoriskt inriktade stadshistorien har haft svårt att utveckla sig bortom de stigar som trampats upp av exempelvis Richard Sennett, där tolkningen av det urbana är utpräglat negativ och moraliserande. Mest betydelsefull är inspirationen från foucauldiansk diskursanalys respektive kulturgeografi via namn som Judith Walkowitz, Patrick Joyce och Nigel Thrift.

Den rumsliga aspekten har haft ett visst in-

flytande på historisk forskning under de senaste årtiondena, vilket ofrånkomligt har påverkat även stadshistorien. En yngre generation stadshistoriker, i Sverige företrädd av exempelvis Mats Hayen och Karin Sennefelt, har etablerats och det är ur denna våg av nydanare som engelsmannen Leif Jerram framträder. Efter en bok om den moderna storstaden i Tyskland vid förra sekelskiftet griper han nu an en mer generell stadshistorisk problematik. I *Streetlife* företar han sig att belysa Europas nittonhundratalshistoria ur ett gatuperspektiv. Genom att ta upp en rad teman i den moderna utvecklingen argumenterar han för platsens betydelse i dessa omvälvande processer, och mer specifikt för hur det offentliga stadsrummet har varit avgörande i att få flera nittonhundratalsförändringar till stånd.

Boken är uppdelad i fem tematiska kapitel där det första behandlar den politiska utvecklingen med ambitionen att ”vända politiken upp och ner”, det vill säga att börja med tilldragelser i det vardagliga rummet och arbeta sig upp till politiken, snarare än tvärtom. Genom att fokusera på upplopp, demonstrationer och stadens sociala geografi blir resultatet väntat – europeisk politik har under nittonhundratalet formats av stadens sociala liv och geografi. Nästa kapitel undersöker kvinnans plats i staden och Jerram demonstrerar på ett övertygande sätt hur kampen för kvinnors självständighet framför allt har handlat om rätten att röra sig fritt i staden snarare än om rätten att rösta. Den etablerade bilden av att världskrigen bidrog till att släppa in kvinnor i det manliga yrkeslivet kritiserar. I stället framhävs hur denna epok gjorde kvinnor av nöden mer närvarande på gatorna och att kvinnor därmed, genom att röra sig omkring i samhället och demonstrera en rätt till stadsrummet, bidrog till att försvaga associationen mellan kvinnor på gatan och icke-respektabilitet. I det tredje kapitlet tar Jerram upp hur konsumtionen av populärkultur förändrats rumsligt – från stökiga varietéteatrar och danspalats till fasta bänkrader och tv-rummets avskildhet – och därmed bidragit till en avgörande förändring av det urbana sociala livet. Det följande kapitlet behandlar sexuell identitet, i synnerhet i relation till homosexualitet, och pekar på hur framväxandet av

moderna sexuella identiteter går hand i hand med utvecklingen av nya urbana platser, i synnerhet barer och nattklubbar med heterosexuell eller homosexuell vinkling. Det avslutande kapitlet om stadsplanering känns något apart eftersom det till skillnad från de övriga inte beaktar rumsligheten i ett ämne som vanligtvis inte betraktas utifrån detta perspektiv.

Många av Jerrams ambitioner med boken är höga. Hans fokus på rumslighet är bokens kärna och utgör således både dess styrka och dess svaghet. Genom att uppmärksamma den rumsliga dimensionen i olika nittonhundratalsfenomen skiljer sig hans bok från den konventionella typen av brittiska synteser som etablerar en tes och sedan samlar på sig empiriska exempel för att stödja den. Gatuliv är ett ämne som är tillräckligt brett och tillräckligt smalt för att övertyga som trovärdig och samtidigt förbisedd drivkraft bakom sociala och kulturella förändringar. En annan viktig sak som Jerram bidrar med och som även andra verk om modern historia på senare år har antytt är ett framflyttande av tidpunkten för många viktiga moderna förändringar till nittonhundratalets mittperiod. Detta är väl ett resultat av en växande distans till seklet, men kan också tjäna som en välbehövlig nyansering av vår bild av moderniteten. Övergången får mer och mer prägel av långsam utveckling i motsats till en revolution som skedde över några decennier.

Men Jerram tenderar också att i sin iver lägga lite för stor vikt vid det rumsliga. I hans framställning ges rummet alltför ofta rollen som utlösande eller avgörande faktor. Dessutom är bokens titel något förvirrande. Kopplingen till just gatuliv är inte alltid helt klar och snarare handlar boken om stadsliv i allmänhet. Man misstänker en skicklig redaktörs hand i detta. Med en titel som ”Citylife” skulle boken inte stå ut tillräckligt från en mängd andra liknande verk.

Jerram grundar sina resonemang på vad han anser vara en bristande förståelse för vad städer har betytt i den moderna historien. Detta klagomål är han inte ensam om att framföra, men de senaste decenniernas strävan att förstå städers betydelse på ett nytt sätt har inte slagit igenom inom historieforskningen på samma sätt som inom sociologin eller kulturgeo-

grafin."While occasionally we see 'urban' being used to denote 'cool' and 'sophisticated', 'liberal' and 'progressive', 'free' and 'adventurous', too often our cities, over the last hundred years, have been used as a shorthand for our defects, our failures, and our disappointments. When it comes to our cities, we have the self-esteem of a battered wife, and the sense of self of a troubled schizophrenic." (s. 386) En av Jerrams poängar är att vi har mycket att tacka stadsmiljön för – kvinnlig frigörelse, politisk utveckling, etablerandet av tolerans för de avvikande och utsatta. Alla dessa processer har avancerat tack vare att gaturummet har använts och den sociala blandning och synlighet som det inneburit har underlättat för framväxten av större tolerans. Jerrams inställning till stadslivet är varken ensidigt positiv eller negativ, men hans perspektiv bidrar till att lösa upp den motsättning mellan hyllning och fördömande som tidigare präglat stadsdebatten. Jerram, och många med honom, identifierar tidigare forskares avfärdande attityd som hindret för att få en djupförståelse av det urbana livets mekanismer. Hans bok är således värdefull för att den, snarare än att ta reda på varför människor i städer mördar och våldtar varandra, tar reda på varför de inte gör det oftare.

Peter K. Andersson

Raoul Wallenberg i Budapest. Människan, myten och Förintelsen

Paul A. Levine

HISTORISKA MEDIA, 2011, 480 s.

Vi lever i minnesyttringarnas tidevarv. Minnen och erfarenheter tillskrivs stor betydelse för nutidsmänniskans orientering i tillvaron. Som historiker kan man förhålla sig till minnen på två diametralt skilda sätt. Den ena grundhållningen är att minne och historia är två så närliggande storheter att de ofta är svåra att hålla isär. De minnesaktiviteter som rör hantering, lagring och artikulering av det förflutna skiljer sig föga från den verksamhet som

kallas historieskrivning, och minnesprodukter bör därmed i princip studeras på likartat sätt som de vetenskapliga historiska verken, det vill säga med en bred historiografisk eller historiekulturell ansats. De kognitiva aspekterna konkurrerar i all hantering av det förgångna med estetiska, politiska och andra faktorer. Den andra grundhållningen är att minne och historia är väsensskilda. Medan minnet tillhör den "folkliga" kulturproduktionen, är utsatt för politiska konjunkturen och avsätter aktiviteter som högtidsdagar och monument, är historia en strikt regelstyrd vetenskaplig elitverksamhet som med fördel utövas av professionella historiker. Världen blir bättre genom att minnet och dess följeslagare monumentet och myten bekämpas tills de dukar under för den "sanna" historien.

Till företrädarna för den senare kategorin hör otvivelaktigt historikern Paul Levine, som med sin bok om Raoul Wallenberg, först utgiven på engelska, drar ut på korståg mot diverse "folkliga" föreställningar om den svenske "hjälten" insats i Budapest under det sista krigsårets förintelse av de ungerska judarna. Bokens utgångspunkt är just distinktionen mellan historia och minne, men den fungerar inte problemgenererande, och boken syftar inte till att ställa olika slags föreställningar om och tolkningar av Wallenbergs verksamhet i Budapest mot varandra. Den långt mer traditionella målsättningen är att fastslå vad som egentligen hände och absolut inte hände under några intensiva månader av svenskt legationsarbete i Ungern för att rädda judar undan Förintelsen. För Levine är "hjälte" inget användbart analytiskt begrepp. Däremot är det inte utan att författaren själv då och då ikläder sig hjälterollen, särskilt när han beskriver sin mångåriga kamp i föreläsnings- och undervisningsarbete för att stävja den olyckliga mytbildningen kring Wallenberg. Han frågar sig retoriskt om vår bild av Wallenberg verkligen vinner på "det sammelsurium av felaktiga minnesmärken" som han upptäckt, och presenterar upp till 21 myter som han föresätter sig att dekonstruera. De flesta av de mer fantasifula berättelserna, som till exempel tillskriver Wallenberg djärva personliga insatser för att rädda Budapests judar redan innan den svenske amatördiplomaten hade fått

sin UD-mission och var på plats i den ungerska huvudstaden, förkastas utan prut. För övrigt var det den ungerske statschefen general Horthy som trots motstånd från tyskarna och ungerska antisemiter för en tid satte stopp för deportationerna av judar. Andra berättelser blir snarare mer nyanserade genom att konfronteras med det större historiska sammanhang som boken erbjuder. Genom detta sammanhang, byggt på UD-rapporter och andra officiella dokument såväl som på privat korrespondens, framträder en bild av Wallenberg som en levande och sammansatt människa. Det som händer runt Wallenberg under hans halvår i Budapest blir i Levines intressanta skildring en kulmen på det byråkratiska motstånd mot Förintelsen som började ta form i Sverige redan från sommaren 1942, och som författaren skrev en doktorsavhandling om 1996. Det framgår att de räddningsaktioner som ofta tillskrivits individen Wallenberg i allt väsentligt var lagarbeten av olika diplomater och andra funktionärer i Budapest. Den svenska legationens insats får sympatiskt stort utrymme. Det är ingen tvekan om att Levines kritiska analys av vad vi vet och inte vet om Wallenbergs gärning i Budapest på ett välgörande sätt komplicerar vår bild av hjältegestalten.

Det är emellertid också så att Levine med sin starka tilltro till den rena vetenskapliga analysen utsätter sig för faran att få kritik för att inte bara ha krossat ett antal myter, utan också ha skapat ett antal nya. I några fall har Levine inte så entydiga och stabila empiriska belägg när han konstruerar sin egen historiska berättelse. När han på grundval av privata dokument bygger upp ett porträtt av den unge Wallenberg, drar han slutsatser om olika karaktärsdrag som inte håller för kritisk granskning. När han dessutom vill göra gällande att huvudpersonen fram till det skarpa läget 1944 saknade verkligt engagemang för judarnas situation är hans bevisföring – att den unge mannen inte explicit nämnde judeförföljelserna i sina brev – svag. Här finns en moraliskt indignerad underton, som inte så mycket drabbar huvudpersonen själv som ett antal framträdande gestalter i folkordsepokens svenska "vardagspolitik". Därtill lyckas Levine inte riktigt förklara hur Wallenbergs bristan-

de engagemang för de europeiska judarnas situation i så fall på kort tid kunde förvandlas till dess motsats. Detta resonemang blir inte klarare av att han i denna kontext också för in de affärsintressen som han anser att Wallenberg hela tiden höll levande och ville främja under sin vistelse i Budapest. Här finns antydningar till en helt annan Wallenbergmyt än den som handlar om osjälvisk humanism.

Det har knappast kunnat undgå någon att Raoul Wallenberg 2012 skulle ha fyllt hundra år. Paul Levines kritiska och väldokumenterade bok har tagit många år att skriva och kan därför inte betecknas som ett jubileumsverk. Den kommer inte att kunna förbigås när "forskare" och "folk" i framtiden skall förhålla sig till den extraordinära svenska diplomatiska insatsen för att rädda Budapests judar. Boken är också skriven på en engagerad och lättillgänglig prosa och innehåller ett fint bildmaterial, vilket kan hjälpa till att överbrygga den olyckliga motsatsställningen mellan historia och minne. Året har förstas också präglats av olika slags bredare manifestationer till minne av Wallenberg. Men vill man veta något om hur minnet av den svenske hjälten har förvaltats i ett efterkrigstida Sverige som först såg positivt på och sedan skämdes över sitt utanförskap under andra världskriget och folk mordet på judarna, har man inte mycket att hämta hos Levine. Då får man gå till annan nyutkommen litteratur, framför allt till Ulf Zanders *Förintelsens röda nejlika. Raoul Wallenberg som historiekulturell symbol* (2012).

Klas-Göran Karlsson

Forging a New Heimat. Expellees in Post-War West Germany and Canada

Pascal Maeder

V&R UNIPRESS, 2011, 296 s.

När Europas karta ritades om vid andra världskrigets slut förlorade ungefär 12 miljoner tyskar sina hem i Central- och Östeuropa, varav det stora flertalet fördrevs till de tyska ockupationszonerna. År 1950 räknades till exempel var

tredje invånare i förbundslandet Schleswig-Holstein till de fördrivnas stora skara. En del av de människor som förlorade sina hem vid krigsslutet befann sig emellertid redan i exil i andra länder, både i Västeuropa och på andra sidan Atlanten. När ockupationsmakterna i Tyskland lättade på utreserestriktionerna valde många också aktivt att migrera vidare. I slutet av 1950-talet levde exempelvis omkring 85 000 av de tidigare fördrivna i Kanada. I början av 1980-talet vistades sammantaget 750 000 av de fördrivna utanför de båda tyska staterna.

Sådana skilda migrationshistorier är utgångspunkten i Pascal Maeders bok *Forging a New Heimat*, där han jämför migrationsförlopp, migrationserfarenheter och integrationsprocesser i Västtyskland och Kanada. Vid sidan av att urskilja de fördrivnas migrationsmönster handlar hans huvudsakliga komparativa frågeställning således om hur deras liv utvecklade sig i dessa båda länder över tid.

I polemik mot en mer konventionell berättelse om de fördrivnas historia, som vanligtvis tar sin början i krigets slutskede och Potsdamkonferensens bestämmelser, tar Maeder sin startpunkt 1933 med det nazistiska maktövertagandet. Därmed blir hans definition av de fördrivna tämligen inkluderande, där även de tyska socialdemokrater, kommunister och judar som tvingades fly från sina hem undan Naziregimens terror ryms; de tvingades ju också i många fall lämna samma områden som miljontals tyskar senare fördrevs från när statsgränserna flyttades. På samma sätt förskjuter han fördrivningsprocessens slutpunkt framåt i tid, när han hävdar att den inte tog slut med de allierades masstransporter från Tjeckoslovakien, Polen och Ungern, utan fortsatte med de krigsfångar som inte släpptes förrän på 1950-talet och som likaså hade förlorat sina hem.

På samma sätt vidgar han berättelsen om de fördrivna på ett förtjänstfullt sätt genom att analysera de fortsatta migrationsprocesserna under 1950-talet. För många var ju, som sagt, de tyska ockupationszonerna enbart en mellanlandning i ett längre migrationsförlopp. Han kan till exempel visa att de fördrivna överlag var mer migrationsbenägna än tyskar i allmänhet under 1950-talet och att benägenhet

att migrera både inom Västtyskland och över de internationella gränserna dessutom ökade i takt med avståndet mellan de fördrivnas placeringsort i Tyskland och platsen där de hade bott under mellankrigstiden.

Vid en första anblick är det uppenbart att kontexterna som kompareras i boken är vitt skilda. Medan ett sönderbombat och bankrutt (Väst)tyskland ställdes inför uppgiften att integrera miljontals nyanlända människor, var Kanada vid tidpunkten ett land på stabil demokratisk grund, förskonat från krigets förelöser och tog i jämförelse med Tyskland emot relativt få tyskar kring andra världskriget. I Kanada levde de tyska migranterna till en början relativt avskilt på landsbygden – som en minoritet inom den större invandrade minoriteten – medan de fördrivna var ett överallt närvarande massfenomen i Tyskland. I Västtyskland utvecklades de fördrivnas intresseorganisationer till en massrörelse med politiskt inflytande. Minoriteten inom minoriteten i Kanada kunde däremot inte vinna något liknande inflytande utan var i det stora hela mer osynlig.

Maeder understryker emellertid ändå likheterna i de mer långsiktiga integrationsprocesserna. I både Tyskland och Kanada möttes de fördrivna av främlingsfientlighet och underordnades på kort sikt på såväl arbets- som bostadsmarknaden. Under efterkrigstidens ekonomiska boom lyckades de fördrivna på båda sidor om Atlanten likväl nästan stänga det sociala gapet till majoritetsbefolkningen, men bara nästan.

Med gott stöd i den mycket omfattande litteraturen om de fördrivna tyskarna bygger Maeders empiriska analys i första hand på självbiografier och arkiverade intervjuer, inspelade åren kring 1980. I andra hand utnyttjar Maeder också befintligt statistiskt material för att visa på de fördrivnas ovan nämnda migrationsmönster.

Min viktigaste invändning mot Maeders bok handlar om metodologi och framställningsform. Medvetet använder han biografi- och intervjumaterialet på två sätt: *dels* för att ge framställningen liv genom att göra de fördrivnas egna röster hörda, *dels* som källa till faktiska förhållanden under fördrivningen och genom integrationsprocesserna. Att synliggöra

och ge "vanliga människor" utrymme i historieböcker är eftersträvansvärt och har i sig ett viktigt demokratiskt värde, men tyvärr är det långt ifrån alltid uppenbart i Maeders framställning när intervjuerna analyseras som berättelser om självupplevda erfarenheter och när de utnyttjas som faktakällor. Dessutom diskuteras inte urvalet av vare sig självbiografierna eller intervjuerna i någon nämnvärd utsträckning. Det är ju långt ifrån alla människor som skriver självbiografier som senare blir tillgängliga för forskning. Läsaren får inte heller veta särskilt mycket om det urval av intervjupersoner som måste ha gjorts i samband med insamlingen under 1980-talet. Finns det exempelvis en risk för att det är de mer "välintegrerade" som har intervjuats? Vidare förbises betydelsen av tidpunkten för insamlingen av intervjumaterialet, eller närmare bestämt kalla krigskontexten. Maeder intresserar sig för de fördrivnas migrationsmotiv och urskiljer antikommunismen som ett bärande element i många berättelser. Huruvida antikommunismen verkligen var ett centralt motiv när de intervjuade fattade avgörande migrationsbeslut, eller om antikommunismen så att säga vuxit in i berättelserna över tid under efterkrigstidens kyliga stormaktsrelationer diskuteras inte.

Slutligen är det ibland alltför svårt att följa författarens skiften i brödtexten, när han övergår från att analysera sitt eget primärmaterial till att syntetisera litteratur. Detta har i sin tur att göra med att han i princip använder litteraturen och källmaterialet på samma sätt: för att skapa en syntetiserad berättelse. Därmed osynliggörs i viss mån Maeders egna intressanta resultat bland all tidigare forskning. Hur som helst, den som är intresserad av de fördrivna tyskarnas migrationsprocesser på längre sikt, eller integrationsprocesser mer i allmänhet, har mycket att hämta i Maeders spännande och välskrivna studie.

Johan Svanberg

The Dragon's Tail. Americans Face the Atomic Age

Robert A. Jacobs

UNIVERSITY OF MASSACHUSETTS PRESS,

2010, 151 s.

Den kulturhistoriska forskningen kring hur atomåldern gestaltade sig i USA är inte längre ett ungt forskningsfält. Det har under tre decenniers tid vuxit stadigt och är därmed i dag både väletablerat och tämligen omfattande. Området utmärks av en eklektisk materialanvändning där texter och bilder av olika slag obekymrat analyseras tillsammans med filmer och minnesuppteckningar. Detta medför i vissa fall att en säregen analytisk dynamik uppstår, där fascinerande kopplingar kan göras mellan olika kulturella fenomen. I andra fall blir framställningarna plottriga och den kritiske läsaren kan börja irritera sig på att uppenbara marginalföreteelser tillskrivs en emblematiske betydelse. Robert A. Jacobs senaste bok kan användas som ett exempel för båda företeelserna.

I studien behandlas ett spretigt källmaterial som inkluderar allt från samhällsvetenskapliga undersökningar till samlarkort för barn. När en materialtyp har uppenbart stor kulturell spridning – exempelvis federala civilförsvarsinstruktioner – understryks detta. När spridningen inte går att fastställa (men förmodligen är begränsad) lämnas det okommenterat. Därmed blir det upp till läsaren själv att värdera den kulturella betydelsen av Jacobs analyser som förvisso överlag är både intressanta och tankeväckande.

Undersökningens huvudsakliga fokus ligger på kulturella berättelser och i synnerhet på det som Jacobs kallar för det "alkemiska narrativet". Med detta menar han hur atombomben vid den här tiden tillskrevs en epokindelade betydelse som sammankopplades med förväntade sociala och kulturella förändringar. Det är genom föreställningarna om detta – atomåldern som någonting radikalt nytt och världsomvälvande – som den nya teknologin enligt Jacobs utövade sitt primära kulturella inflytande vid denna tid. Tesen underbyggs bäst i de

två inledande empiriska kapitlen. Jacobs visar där hur återopandandet av radioaktivitet fyllde en central och närmast magisk funktion i atom-älderns kulturella berättelser. Genom att hänvisa till radioaktivitet markerades att vad som helst kunde hända. Människor kunde krympa, djur kunde växa och utomjordingar kunde göra entré. Den osynliga kraften gjorde det otroliga möjligt. Anmärkningsvärt är dock att radioaktiviteten sällan sammankopplades med hotet om ett kommande tredje världskrig. Det var i stället de atmosfäriska kärnvapentesterna som vanligtvis framställdes som radioaktivitetens ursprung. Bilder av Nevadaökens landskap laddades därigenom med starka symboliska konnotationer och kunde i sig självt implicera att det otänkbara var på väg att bli verklighet.

I de fyra övriga empiriska kapitlen undersöks samhällsvetenskaplig debatt, civilförsvarskultur, kalla krigets bipolära världsbild samt barnkultur. Samtliga är i mitt tycke problematiska eftersom de inte tillför någon ny kunskap till forskningsfältet. Detta beror dels på att Jacobs utgår ifrån samma material som många andra atomäldersforskare (Hollywood-filmer, bästsäljare, civilförsvarsinstruktioner, tidningsmaterial) och dels på att han inte profilerar sig gentemot den tidigare forskningen. Inflytelserika namn som Paul Boyer, Margot Henriksen och Allan Winkler figurerar i noterna men hur Jacobs forskningsresultat förhåller sig till deras blir det upp till läsaren själv att bedöma. Om denne är kritisk blir bedömningen hård. Personligen kände jag väl igen Jacobs övergripande slutsatser och dessutom har jag tidigare stött på en bekymrande stor del av hans empiriska exempel på annat håll.

Möjligen visar detta på att den amerikanska atomälderns kulturhistoria har nått en punkt av stagnation. Det går kanske inte att säga så mycket mer om "Bert the Turtle", "Godzilla" eller "Duck and Cover"? Vad som dock återstår är att vidga forskningsfältets geografiska horisont och referensramar. Atombombens kulturella efterverkningar var – självfallet – inte någon strikt amerikansk företeelse. De sammanflätade hoten om kärnvapenkrig och radioaktivt nedfall kastade även sin skugga över länder och världsdelar som inte själva hade tillgång till dem. Var känslan av maktlöshet större

där? Togs hotet på lika stort allvar? Hur motogs Hollywoodfilmer och science-fiction-romaner? Vad skrev pressen? Hur talade politikererna? Svaren på dessa frågor kan endast nås genom komparationer. Jacobs bok visar att det är hög tid för atomälderns kulturhistoria att internationaliseras.

David Larsson Heidenblad

Avhandlingar

Kriminaldårar. Sinnessjuka brottslingar och straffrihet i Sverige, ca 1850–1930

Lars Garpenhag

STUDIA HISTORICA UPSALIENSIA, 2012,
242 s.

Det är onekligen ett högaktuellt ämne som historikern Lars Garpenhag har valt för sin avhandling. Rättspsykiatri har spelat en central roll i flera av de uppmärksammade rättsfall som fyllt media på senare tid, där den avgörande frågan har varit: begicks dessa brott av en sjuk eller frisk individ? Expertisen har ibland svårt att enas om svaret. Eftersom frågeställningen rör existentiella spörsmål om ansvar och skuld engagerar den inte bara de sakkunniga utan också folk i allmänhet. Alla undrar, alla vill veta – vad låg egentligen bakom?

Rättspsykiatri är ett kontroversiellt verksamhetsfält i gränslandet mellan medicin och juridik, där många olika faktorer ska beaktas och många behov tillgodoses. Den etablerades som ett självständigt kunskapsområde under det tidiga 1900-talet men även dessförinnan fanns bestämmelser om hur psykiskt sjuka lagöverträdare skulle hanteras – idéerna om straffrihet går ända tillbaka till de medeltida landskapslagarna. 1826 utfärdades en stadga som fastställde att straffrihet skulle råda om en tilltalad varit "wansinnig" och att medicinsk sakkunskap skulle begäras in av domstolen. Dessa bestämmelser skulle sedan, i något revi-

derad form, gälla fram till den nya sinnessjuklagen 1931.

Det är här Lars Garpenhags studie dyker ner, i den rättspsykiatriska praktik som saktat etablerade sig under 1800-talet och början av 1900-talet. Syftet är att studera hur rättspsykiatri tillämpades under denna tid, med utgångspunkt i behandlingen av de så kallade straffrifyklarade. Det är två huvudfrågor som Garpenhag vill besvara: dels hur det gick till när brottsätalade blev förklarade straffria i domstol, dels vad som hände med dem efteråt. Han betonar det nya i sitt angreppssätt – tidigare har rättspsykiatri främst studerats från rättshistoriska och idéhistoriska perspektiv. Hur den egentligen omsattes i praktiken vet vi inte mycket om. Här har författaren rätt; hans studie täpper till en kunskapslucka och är därför mycket välkommen.

Avhandlingen kan inte beskrivas som särskilt teoretisk men tar avstamp i en hypotes om det dubbla särskiljandet – dels det rättsliga särskiljandet mellan tillräkneliga och otillräkneliga, dels världens särskiljande mellan, med den tidens språkbruk, de sinnessjuka och de brottsliga sinnessjuka. Det var en social kategoriseringsprocess som skilde ut de straffria som en särskild grupp både i förhållande till andra brottslingar och till andra sinnessjuka. Denna process, och hur den syns i domstolar och på hospital, står i centrum för undersökningen. Grundläggande är också uppfattningen att psykisk sjukdom kan analyseras som ett kulturellt och socialt fenomen som förändrar innebörd över tid.

Källmaterialet består främst av patienthandlingar från Uppsala och Växjö hospital. Medan liggare över patienter har studerats för hela perioden har journaler valts ut från två olika perioder; 1850–1879 och 1900–1930. De rannsakningshandlingar som bifogades journalerna – i sin helhet eller med utdrag – ingår också i studien. Vidare används officiellt material, som inspektionsberättelser och rapporter från sinnessjukvården, statistik, offentliga utredningar och betänkanden. Metoden är både kvantitativ och kvalitativ; studien beskrivs av Garpenhag som en i vid mening socialhistorisk analys.

Studien är disponerad i fem tematiska ka-

pitel. Aspekter som behandlas är bland annat de straffrifyklarades sociala karaktäristik och vilka omständigheter som föranlett att domstolen begärde en rättsmedicinsk prövning; de medicinska undersökningarna och läkarnas argumentation; relationen mellan de professionella aktörer som var inblandade i rannsakingarna, samt slutligen; hur de straffrifyklarade skildes ut som en särskild grupp inom sinnessjukvården och vilka konsekvenser detta fick för den praktiska vården. Som exempel på det sistnämnda studeras exempelvis vårdtider, behandling på hospitalet och förfarandet vid utskrivning.

Garpenhag får fram intressanta resultat, särskilt vad gäller den sociala kategoriseringens förändring över tid. De brott som framför allt låg till grund för straffrifyklaring var under hela perioden av det grövre slaget, som mord och mordbrand, men man kan successivt se en ökad benägenhet att ge straffrihet även för lindrigare förseelser. En annan förändring är att det spektrum av psykiska tillstånd som kunde ge upphov till straffrifyklaring vidgades mot 1900-talets början: nu var det inte bara förvärvade sinnessjukdomar som de åtalade uppgavs lida av, utan också tillstånd som betraktades som en del av individens konstitution. Psykisk abnormitet, exempelvis, betecknade inte en avgränsad sjukdom utan en medfödd dålig karaktär. Bilden av brottslingen som moraliskt defekt kom att påverka hur man ville organisera vården för straffrifyklarade, där det efterhand blev vissa patienters farlighet snarare än brottsbakgrunden som lyftes fram som riskabel.

Även om flera av de resultat avhandlingen bjuder på kanske inte är så överraskande är det spännande att ta del av den gedigna empiriska undersökningen. Bara den som själv slitit med hospitalmaterial från 1800-talet kan helt förstå vilket stort arbete som ligger bakom avhandlingen. Författaren visar också god medvetenhet om källornas fördelar och begränsningar. Här och var känns det förvisso som att han tänjer materialet lite mer än det håller för. Vissa generella slutsatser hade behövt underbyggas av ett större material, framför allt när det gäller de straffrifyklarades vård. Ibland är det dessutom svårt att veta om slutsatserna gäl-

ler bara för Uppsala och Växjö hospital eller för behandlingen av straffriförklarade överlag, särskilt som journalmaterialet används parallellt, ibland närmast utbytbar, med officiella rapporter från hela landet. Källornas representativitet kunde gärna ha diskuterats mer utförligt, likaså resultatens generaliserbarhet.

Jag undrar också om det inte hade gått att krama lite mer ur hospitalsmaterialet. Särskilt i kapitlet om den praktiska vården hade det varit motiverat att gå djupare ner i dessa källor. I stället används huvudsakligen officiella rapporter för att ge en bild av de straffriförklarades situation på hospitalen. Jag hade överhuvudtaget gärna sett att källmaterialet fått större utrymme, jag saknar ofta exempel som åskådliggör slutsatserna. Det är till viss del en personlig preferens men inte enbart. Att låta enskilda exempel ge liv åt framställningen ger också en känsla för materialet och för tiden.

Anmärkningarna till trots kan konstateras att avhandlingen är ett fint tillskott till det livaktiga psykiatrichistoriska forskningsområdet. Den tar sig an ett ämne som länge behövt utforskas, ställer intressanta frågor och bidrar med värdefull ny kunskap. Att man vid läsningen känner ett sug efter att få veta mer är förklarligt. Allt får ju inte plats i en avhandling. Nästa steg kan förslagsvis vara att applicera den historiska kunskapen på en analys av vår tids rättspsykiatri – inte minst för att demonstrera varför vi faktiskt behöver veta något om hur det en gång var.

Cecilia Riving

Att plantera ett barn. Internationella adoptioner och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik

Carolina Jonsson Malm

LUNDS UNIVERSITET, 2011, 340 s.

Familjebildning och barnlöshet är centrala teman i såväl populärkultur som politik. Det tillhör det mest privata i människors liv och är kanske just därför också en offentlig angelä-

genhet och föremål för statlig kontroll och reglering. Detta är utgångspunkten för Carolina Jonsson Malms avhandling som behandlar svensk reproduktionspolitik med fokus på internationell adoption och assisterad befruktning. Syftet är att granska hur normer kring familj, ursprung och släktskap producerats och reproducerats, och hur synen på vad som är rätt och fel, normalt och onormalt, har förändrats. Intresset riktas mot resonemang och ställningstaganden som ligger bakom de lagar som reglerar barnlösa möjligheter att få barn, och studien koncentreras därför kring statliga utredningar som behandlat frågor om internationell adoption och assisterad befruktning. Undersökningen omfattar perioden från 1900-talets mitt till 2000-talets första decennium, med fokus på betänkanden från perioden 1967–2007.

Avhandlingen beskrivs som en samtidshistorisk studie med en poststrukturalistisk ansats och som sådan fungerar den mycket väl. Det är "det nuvarandes historia" som utforskas och det historiska perspektivet syftar till att visa hur förgivettagna sanningar är producerade i ett historiskt och kulturellt sammanhang och hur de ständigt omprövats och omformulerats. Studien anknyter till kritisk adoptionsforskning och socialkonstruktivistisk feministisk forskning om reproduktionsteknologi, och bidrar till att föra dessa fält samman på ett fruktbart sätt. Postkolonial, feministisk, queer- och intersektionalitetsinriktad teoribildning ligger till grund för frågeställningar och analys. Jonsson Malms huvudsakliga intresse är normer och därmed makt, makten att definiera vad som är önskvärt, gott och sant och vad som inte är det. Foucaults maktperspektiv och governmentalitybegrepp blir användbara verktyg i analysen. Det diskursanalytiska angreppssättet innebär ett fokus på språket som konstituerande av världen och det är "talet om" adoption och assisterad befruktning som studeras. Det är i talet som betydelse av familj, släktskap och ursprung skapas och de normer som blir styrande produceras och reproduceras. Analysen styrs därför av frågor om hur utredningarna definierar problem, vilka lösningar som föreslås, vilken kunskap som åberopas och hur målet, det samhälle man vill åstadkomma, ser ut.

Avhandlingen består av ett inledningskapitel, fyra empiriska kapitel och en avslutande diskussion. Varje empiriskt kapitel tar sin utgångspunkt i en så kallad förstudie, som kanske snarare bör karakteriseras som en vinjett utifrån vilken intressanta frågor kan formuleras. Vinjetterna, som behandlar till exempel pressmaterial, tidskriftsartiklar eller skönlitterär gestaltning, ger en viss historisk kontextualisering, men i övrigt koncentreras kapitlen kring en textnära analys av aktuella betänkan. Två delstudier rör internationell adoption, en rör assisterad befruktning och den sista behandlar båda områdena med utgångspunkt från frågan om hur normbrytande familjepraktiker diskuterades under det tidiga 2000-talet. Analyserna är gedigna och har många tydliga poänger, varav endast några kan uppmärksammas här.

Analysen av talet om adoptivbarnet visar hur barnet under det sena 1960-talet konstruerades som avvikande i relation till sitt utseende. I och med att rätten till ursprung sedan kom att betonas vidgades detta till att också omfatta egenskaper och kulturellt arv. Adoptivbarnet beskrevs som delvis tillhörande sitt födelseland. Talet om ursprung, såväl biologiskt som kulturellt, bidrog till ett särskiljande på essentialistisk grund, och talet om barnet gick från exotiserande till etnifierande. Betoningen av ursprungets betydelse var också tydlig i diskussionen kring assisterad befruktning, och psykologisk forskning om adoptivbarn användes bland annat i argumentationen mot anonym spermadonation. Den sanning som producerades var att alla barn har ett behov av och ett intresse för kunskap om sitt ursprung, och att tillgången till ursprunget kan göra såväl adoptivbarn som inseminationsbarn mindre avvikande.

Jonsson Malm pekar också på hur barn patologiserades och viktimerades och hur detta skapade diskursiv utrymme för att prioritera barns rättigheter framför vuxnas. I relation till adopterade ser hon, framför allt under det tidiga 2000-talet, ett fokus på psykisk ohälsa. Inom en psykologisk förståelseram som betonade anknytning och tidiga upplevelser blev barnen genom adoptionen psykiskt sårbara. Adoptivfamiljen konstruerades därmed

inte heller längre som en normal familj, utan som en familj med särskilda behov som behöver stöd. När det gäller assisterad befruktning gjorde framställningen av det ofödda barnet som en värnlös individ i behov av skydd att insemination kunde hanteras som en etisk och barnrättslig fråga i stället för en medicinsk. Det innebar också att kunskap som anknöt till dessa områden gavs tolkningsföreträde. Med hänvisning till barnets bästa kom krav på lika villkor för vuxna i andra hand. En förutsättning för att homosexuella par skulle ges möjlighet till föräldraskap var till exempel att man kunde konstatera att barnens "normala könsutveckling" inte skulle äventyras. Genom att en heterosexuell identitet skrevs fram som barnets bästa definierades också alternativa sexuella identiteter som avvikande och oönskade. Analysen tydliggör det som även tidigare forskning visat, att barnets bästa är ett effektivt retoriskt verktyg i legitimeringen av statlig kontroll och reglering av enskildas liv.

Studien som helhet visar hur naturlighetens och normalitetens gränser ständigt förhandlas och flyttas. Det heteronormativa tvåsamhetsidealet reproduceras, men utmanas också i och med att fler former av föräldraskap och familjebildning möjliggörs och ges legitimitet. Begränsningen till utredningsbetänkanden gör att vissa förändringar framstår som snabba och senare än de var om man ser till den bredare politiska och professionella diskussionen. Som exempel kan nämnas att betydelsen av adopterades kunskap om sitt ursprungsland lyftes fram redan i de riktlinjer för adoptionsverksamheten som socialstyrelsen gav ut under 1970- och 1980-talet, medan det i utredningsmaterialet blir tydligt först under 1990-talet och därför framställs som "nytt". Detsamma gäller den förändring i adoptionsdiskursen som framträder i utredningsmaterialet under sent 1980-tal och som i avhandlingen beskrivs som en anpassning till Barnkonventionen. Ställningstagandet att barn i första hand skulle tas omhand i sitt födelseland gjordes dock betydligt tidigare, i den proposition som föregick adoptionsreformen 1979.

Att plantera ett barn är en välskriven och intressant avhandling som med ett konsekvent kritiskt perspektiv granskar det som tagits och

tas för givet om vad barn behöver och vad en familj är. Den är ett värdefullt bidrag till forskningen om svensk familjepolitik och förtjänar en bred läsekrets inom det samhällsvetenskapliga och humanistiska fältet.

Cecilia Lindgren

Antologier

Individer i rörelse. Kulturhistoria i 1880-talets Sverige

Birgitta Svensson & Anna Wallethe (red.)

MAKADAM FÖRLAG, 2012, 230 S.

För några år sedan hölls tre tvärvetenskapliga seminarier i Lund som behandlade kulturhistoriens genombrott i Sverige på 1880-talet. Resultatet av seminariesamtalen har nu samlats av Birgitta Svensson och Anna Wallethe i antologin *Individer i rörelse* där nio forskare från flera humanistiska discipliner beskriver hur olika människor ”försökte finna nya sätt att forma sina liv och ta plats i det nya samhället” (s. 8). Det svenska 1880-talet karaktäriserades av livlig samhällsdebatt och växande civilisationskritik. Industrialiseringens avigsidor blev allt tydligare, emigrationen var större än någonsin och kraven på samhällsreformer ljöd allt starkare. I en tid av ökad social rörlighet och rotlöshet gav nya observations- och registreringstekniker en möjlighet att strukturera verkligheten, konstaterar antologins redaktörer. Svensson och Wallethe talar om en individualiseringsiver och en kategoriseringsanda under 1800-talets slut. Tidens strävan att kartlägga samhällets medborgare och skilja dem från varandra framgår även av antologins olika bidrag som alla på ett eller annat sätt behandlar identifieringsprocesser.

Två av bidragen diskuterar konstruktionen av nationell identitet genom kulturhistoriska praktiker. Andreas Nybloms artikel om Nordiska museets samling av berömda personers föremål lyfter fram behovet av nya nationalhjältar under 1880-talet. Med ting som författaren Carl Jonas Love Almqvists penna

och uppfinnaren John Ericssons ritbräde ville Nordiska museets skapare Artur Hazelius visualisera det svenska och det nordiska. Jämte gatunamn och statyer i stadsmiljön gav museiföremålen rumslig gestaltning åt svensk skaparförmåga. Det var framför allt vetenskapsmäns, entreprenörers och skriftställares saker som visades upp, och tillsammans förmedlade de bilden av ett fredligt, framstegsvänligt och modernt land. Även i 1880-talets böndagsplakat, som lästes upp i rikets alla kyrkor, konstruerades ett samhälle i vetenskaplig utveckling och med industriell framåtanda. Joachim Östlund skriver i sin artikel att plaketten ofta innehöll starka kontrasteringar till andra länders inre söndringar och olyckor. Sverige var ett lyckoland med ett bildat folk. Samtidigt riktades kritik mot andlig likgiltighet, självför-gudning och social orättvisa. Som motvikt till industrisamhällets starka individualism betonade böndagsplaketten förbrödring och enhet, och Östlund påpekar att texternas metaforer gärna hämtades från agrarsamhällets associationsvärld.

Nybloms och Östlunds intressanta bidrag följs av fem artiklar om mer specifika identiteter som utmejslades under det sena 1800-talet: den emanciperade kvinnan, den självständiga hyresvärdinnan, den självupppoffrande frälsningssoldaten, den systematiska psykiatern och den kultiverade terroristen. Eva Helen Ulvros skildrar ett 1880-tal då kvinnor på allvar trädde ut i offentligheten och under några år dominerade det skönlitterära fältet. I Anne Charlotte Lefflers, Victoria Benedictons och Mathilda Roos författarskap framträdde en ny kvinna som var självständig, välutbildad, yrkesverksam och som kämpade för sin egen och andras kvinnors frihet. Flera av de kvinnliga författarna runt sekelskiftet 1900 skrev om kvinnors nära relationer till varandra, men ämnet var som Ulvros påpekar känsligt i ett samhälle där patriarkala könsstrukturer och heteronormativa begärsmönster beskrevs som biologiska sanningar. Den kvinnliga intimiteten sågs följaktligen som hotande och onormal.

Kvinnor fixerades ofta mellan svärförenliga positioner. Det framgår av Peter K. Anderssons och Fredrik Nilssons artiklar. Andersson diskuterar hyresvärdinnans karaktär och kon-

staterar att hon i skönlitteraturen mot 1800-talets slut antingen definierades av sin moderliga omsorg eller av sin slipprika nyfikenhet. Hyresvärdinnan representerade en rätt självständig yrkesgrupp i det borgerliga samhället, men för att inte framstå som ett auktoritärt hot mot de unga män som hon passade upp på och höll efter gjordes hon i fiktionen till en tøjbar stereotyp. Även kvinnliga frälsningssoldater levde i ett spänningsfält. Nilsson framhåller i sitt bidrag att en kvinnlig frälsningssoldat utmanade traditionella uppfattningar om kvinnlighet genom att gå klädd i uniform och evangelisera på krogar. En förutsättning för att hon skulle kunna verka i det offentliga rummet var att omgivningen såg henne som respektabel och självuppoftande. Men martyrskapets ideal var inte alltid lätt att leva upp till, och Nilsson visar att det fanns en oro hos Frälsningsarméns kvinnor att hamna utanför gemenskapen om de blev sjuka av fängelsevistelser eller andra påfrestningar och inte kunde delta i evangelisationsarbetet.

Lars-Eric Jönssons artikel behandlar framväxten av två psykoterapeutiska riktningar mot 1800-talets slut: medicinsk psykiatri och psykoanalys. Han tar sin utgångspunkt i överläkaren Svante Ödmans årsberättelser och patientanteckningar och jämför dem med Joseph Breuers och Sigmund Freuds psykoanalytiska metod. Jönsson ser flera likheter men noterar även skillnader. Den svenska psykiatrin betonade i högre grad rumslig ordning och reda. Ödman och andra psykiatrer såg det som angeläget att de intagna möttes av ett tydligt och förutsägbart system i ändamålsenliga lokaler som skapade lugn och höll det ohälsosamma stadslivet på avstånd.

Mats Fridlund, slutligen, skriver om terrorismens globalisering och diskuterar rädslan för och tilltron till politiskt våld i Sverige under 1880-talet. Han analyserar terroristens kulturella karaktär och betonar bland annat det transnationella draget. Med järnvägar och ångfärjor kunde terroristen röra sig mellan länder, och genom dagspressen och telegrafan fick hans eller hennes idéer spridning även utanför det egna kulturområdet. I svenska tidningar fanns ett intensivt intresse för terrorister som var villiga att offra sig för sin politiska överty-

gelse, och flera svenska kulturpersonligheter – inte minst August Strindberg – gav uttryck för ett slags våldsfascination.

Individer i rörelse med undertiteln *Kulturhistoria i 1880-talets Sverige* innehåller många spännande artiklar, och framför allt Peter K. Andersson och Mats Fridlund lyckas visa på komplexiteten i ett par av de nya identiteter och karaktärer som konstruerades i det sena 1800-talets samhälle. Antologin är läsvärd och elegant till idé och form, även om dess kulturhistoriska ansats är ganska diffus och vis-a-vis av bidragen är sämre integrerade i helheten än andra. Redaktörerna ägnar stort utrymme åt att beskriva kulturhistoriens framväxt under 1880-talet, men bara ett fåtal artiklar handlar om detta. Den gemensamma grunden är i stället ”vår tids kulturhistoriska perspektiv” där analysen av till synes olikartade processer och företeelser i samhället bildar ”ett slags ämnesöverskridande, vetenskaplig allmänning” (s. 9). Vad dessa perspektiv egentligen innebär och hur de förhåller sig till den forskningsmetodologi som 1880-talets kulturhistoriker utarbetade får dock läsaren inte veta. Min uppfattning är att en mer preciserad kulturhistorisk ansats inte bara hade gett en bättre sammanhållen antologi. Den kunde också ha blivit en utgångspunkt för andra humanistiska forskare som vill gripa sig an samhällsfenomen och kulturella uttryck under detta fascinerande decennium i svensk historia.

Henric Bagerius

Par i vetenskap och politik. Intellektuella äktenskap i moderniteten

*Annika Berg, Christina Florin & Per
Wisselgren (red.)*

BOREA BOKFÖRLAG, 2011, 475 s.

Hvordan tackler to veluddannede, kloge og engagerede personligheder deres indbyrdes kærlighed, parforhold og forpligtelser? Skal kvinder kombinere arbejde og moderskab eller vælge? Det er ikke nye spørgsmål. Det er pro-

blemstillinger, der blev aktuelle for 100 år siden i vores nordiske lande. Om det kan vi læse i en historisk oplysende antologi, *Par i vetenskap och politik*, som svenske historikere, køns-, idé- og lærdomshistorikere udgav i april 2011. I otte fortællinger fokuserer de på parrelationen som et socialt og et kulturelt fænomen i historien.

Det er nyt. Ved at indstille kikkerten på *parrelationen* som en historisk foranderlig kategori kan forskerne vise, at grænserne mellem det private og det offentlige var langt mere flydende, og at det offentlige var langt mere afhængigt af private initiativer, end vi har troet. Endelig kan de fortælle, at dynamikken mellem kvinde og mand i det enkelte ægtepar var en langt vigtigere aktør i udviklingen af natur- og samfundsvidenskab og politik, end før kendt. Gennem studier af ti par fra fysikeren Gulli og matematikeren Henrik Petrinis kammeratægteskab over geokronologerne Ebba Hult og Gerard De Geer og de kendte Myrdal'er til nationaløkonomen, statsråd Karin Kock og hendes elskede, advokaten og socialreformatoren Hugo Lindberg, alle kendte i den svenske offentlighed på grund af deres fremstående position inden for videnskab eller politik, har forfatterne skabt ny historisk viden om en række spørgsmål, der ikke har været besvaret tidligere: Hvem bestemte over hvad og hvornår? Hvilke normer og forestillinger omgav ægteskabet blandt de par, der var pionérer inden for politik og videnskab? Hvordan fungerede hjemmene som både et politisk og et videnskabeligt domæne, og hvordan trak parrene selv grænserne mellem disse domæner? Hvorfor giftede de sig med hinanden? Var det af tradition, kærlighed eller som strategi? spørger redaktørerne lidt provokatorisk. Var deres ægteskaber en velsignelse eller en forbandelse?

De spørgsmål er og var relevante, fordi konflikten mellem arbejde og familieliv dengang var og i dag stadig er ophav til friktioner: forskellen mellem det ligestillingsideal, der udtrykkes retorisk og hverdagens praksis bliver ekstra tydelig, når parret sættes i fokus. Vi får mere at vide, både om parforholdenes indbyrdes dynamik, og om hvad der gik for sig i det samfund, de virkede i. Det heteroseksuelle parforhold, især som det har manifesteret sig i ægteskabet, var og er en af det moderne

samfunds mest grundlæggende institutioner, og her udspiller der sig kærlighedskampe mellem de to køn, som rækker langt ud over forholdet selv.

Forfatternes hensigt om at fange tidens tendenser forbliver ikke blot retorik! De tager læseren på en oplysende rejse gennem ti ægteskaber og forhold, som vi troede, vi kendte godt. Vi bliver klogere. Meget klogere på de ægteskabelige forhold og den samfundsmæssige betydning af dem: Dørene åbnes til Oscara og Gustaf Steffen, Johanna og Gustav Cassel, der alle var aktive i samfundsvidenskab og nationaløkonomi, og til Signe og Axel Höjer, der viede deres liv til medicin, mødrehjælp og spædbarnsforsorg, og til alle de andre. Bogen er bygget op, så de ti ægteskaber præsenteres kronologisk. Selv om de overlapper i tid, bliver det tydeligt, hvordan vilkårene for ægteparrene, ikke mindst for kvinderne, ændres og forbedres over tid. Vi starter med første generation Knut Wicksell (1851–1926) og Anna Bugge (1862–1928) og slutter med sidste generation Karin Kock (1891–1976) og Hugo Lindberg (1887–1966). De historisk strukturelle ændringer, der ændrede samfundet radikalt i den tid, som omfattes af det moderne gennembrud, almindelig fremskridtsoptimisme og en udvikling af demokratiet til at omfatte alle socialgrupper, inkl. fattige og kvinder (!) udredes i bogens første kapitel, så vi undgår gentagelser. Dette greb gør bogen vel komponeret.

Forfatterne bygger deres fortællinger om de ti ægteskaber på nyfundne kilder, men også på kendt litteratur og breve, som de har læst med nye øjne. Forskerne åbner også materialet ved metodisk at bruge greb fra fire tværfaglige forskningsområder. De udvalgte ægtepar var ikke gennemsnitlige eller repræsentative par fra folkedybet, men tilhørte alle en dannet, uddannet og privilegeret borgerlig elite, der var optaget af natur- og samfundsvidenskab, offentlig debat, kvindesag og politik. Alle slog offentligt igennem i det 20. århundredes første del, altså før 2. verdenskrig. Det vil sige, at parrene udfoldede deres livsværk i en tid, der var præget af industrialiseringens nye teknologi, sekularisering, modernisering, reform- og kvindebevægelser, fremskridtsoptimisme og troen på videnskabens landvindinger. Frisind, socialliberalisme

og åbenhed over for sociale spørgsmål sad dybt i dem alle. Og alligevel var flere af dem mere traditionsbundne, end de selv troede.

Som noget helt nyt dokumenterer bogen, at disse førende personligheder, som lagde nogle af de idé- og forskningsmæssige fundament for det svenske velfærdssamfund, for manges vedkommende færdedes i de samme netværk af familier. Vi får et billede af ”en livlig politisk kultur” med folk, der kendte hinanden og deres familier nært. Arbejde, politik og familieliv var meget tættere forbundet, end man kan begribe, hvis man kun tænker i, hvad der foregik offentligt eller privat. Netværkene var *relationsbybrider*, hvor familieband, venskaber, uformelle udvekslinger og institutionelle kollaborationer var tæt forbundne. Det var dybt forbundne områder, hvor begge køn fik adgang til embeder, offentlighed og politik via de familiære og sociale netværk. Eller blev udelukkede.

De ti fortalte ægteskaber og indbyrdes relationer var vidt forskellige. Hvor nogle af kvinderne bidrog til deres mands karrierer som medhjælpende hustruer eller forskningsassistenter, skabte andre selvstændige niches eller karrierer. Nogle levede harmonisk med forholdets asymmetri, andre havde lange samtaler om indretningen, og andre igen endte med at gå fra hinanden. Nogle af hustruerne forblev usynlige, andre blev løftet frem i lyset af deres ægtefæller og blev lykkelige pionérer i deres egen ret. Kun i få tilfælde gik det stille eller nemt for sig.

Dette værk fortjener at blive læst af mange i dag, som for de flestes vedkommende tumler med det parforhold, der danner fundament for alt andet i tilværelsen. Værket fortjener også at blive oversat til dansk, norsk, finsk, islandsk og engelsk, fordi det får os til at forstå, at den måde vi indretter vores private tilværelse på har dybe rødder i traditionen og stor betydning for en fremtid, der rækker længere ud end os selv. Det kan kvalificere den heftige offentlige debat om emnet, fordi det fortæller historien om, at der er én måde at ødelægge et ægteskab på, nemlig at undlade at lytte til hinanden, mens der er flere måder end én at indrette værdige, lykkelige ægteskaber på.

Birgitte Possing

Parti eller rörelse? Perspektiv på liberala organisationsstrategier 1880–1940

Tomas Nilsson & Martin Åberg (red.)

SEKEL BOKFÖRLAG, 2010, 176 s.

En antologi ska gärna vara tematiskt sammanhållen och bilda en helhet. Antologin *Parti eller rörelse? Perspektiv på liberala organisationsstrategier 1880–1940* når inte i alla avseenden upp till detta ideal. Boken innehåller sju texter av sex författare. Samtliga texter diskuterar förvisso liberalism eller frisinne, men frågan som ställs i titeln besvaras egentligen bara i Martin Åbergs inledande och avslutande artiklar. Han är också den ende av författarna som mer explicit diskuterar liberala organisationsstrategier. Så där väldigt mycket 1800-tal syns inte heller i boken, titeln till trots; på det stora hela är detta en bok om 1900-talet.

Vad är då Åbergs perspektiv på liberala organisationsstrategier? I artikeln ”Sverige och liberalismerna – en jämförande utblick” diskuterar han liberala organisationssträvanden i Värmland och Schleswig-Holstein, två fästen för stark landsbygdsliberalism. Slutsatsen blir att liberaler i Tyskland och Sverige, trots olikheter, stötte på patrull i masspolitikens tidsålder på grund av sin syn på individ och kollektiv; det var de enskilda medborgarnas initiativ som var utgångspunkten i politiken. Man höll därför länge fast vid det äldre och lösligare associationsväsendets organisationssätt som man föredrog framför folkrörelsernas dito. Ideologin blev en organisatorisk akilleshäla och liberalerna förblev en rörelse i stället för ett modernt massparti. Med tanke på att Åberg själv, liksom flera bidrag i antologin, tar upp de ofta täta kopplingarna mellan liberaler och folkrörelser hade hans diskussion om liberalernas kvardröjande i associationerna med fördel kunnat fördjupas och beläggas bättre; helt och hållet övertygar han inte här. Men inte desto mindre är detta en mycket kunnig och intressant artikel som pekar på hur problematiskt det blev att vara ideologisk individualist i en era av masspolitik. Utan tvekan var detta en viktig faktor till den liberala kräftgången i

Sverige efter det demokratiska genombrottet.

I "Högern och Folkpartiet under ett sekel" bygger Niklas Stenlås vidare på en snarlikt artikel från år 2004 ("Tre faser i ett politiskt partis historiska utveckling: organiserad och oorganiserad högerpolitik under ett sekel" i *Samtids-historia och politik. Vänbok till Karl Molin*, med Ragnar Björk och Alf W. Johansson som redaktörer), som märkligt nog inte nämns här. Artikeln är en syntes där Stenlås utifrån partiteori beskriver de två partiernas förändring i det politiska systemet från början av 1900-talet fram till 2009. Stenlås hittar en historisk utveckling i tre faser. I en institutionaliseringsfas (1902–1936) gick partierna från att vara löst sammanhållna elitpartier till välorganiserade masspartier. I en andra fas (1921–1970) ägde en korporativisering rum, som en direkt följd av det demokratiska genombrottet, varunder partierna koloniserades av externa, kapitalstarka intressegrupper som därmed också fick stor makt över den förda politiken. Partistödets införande (1965–2009) ledde till en tredje fas som utmärks av professionalisering och av att partierna blir självständiga från resten av samhället. Stenlås argumenterar för att andra svenska, och även europeiska, partier har genomgått samma utvecklingsfaser. Hans resultat är kanske inte så förvånade, men det måste framhållas att han förhåller sig kritisk till den partiteoretiska forskningen och att hans trefasmodell står för något nytt. Artikelns stora förtjänst är att den öppnar upp både för nya perspektiv på svenskt partiliv och för teoriutveckling. Hans resultat har hög samtidsrelevans då de för tankarna till aktuella diskussioner om demokratis kris och partiernas makt. Stenlås hade gärna kunna dra lite större växlar på sina resultat i det avseendet.

Fredrik Erikssons "Bondeförbundet och liberalism 1914–1935" och Tomas Nilsons texter "Liberalism och riksdagsval: en regional studie av Värmlands och Örebro län 1911–1932" är ordinära, empiriska forskningsbidrag. Erikssons artikel diskuterar det i svensk historiografi tämligen marginaliserade Bondeförbundets komplexa ideologiska bakgrund och dess besvärliga relation till liberalism, konservatism och socialism. Erikssons huvudsakliga resultat är att det i samband med Kohandeln ägde rum

en avgörande ideologisk förskjutning i partiet, från en komplex allmogekonservatism till en mer pragmatisk mittenideologi. Genom att titta på sex olika "förklaringsfaktorer" vill Nilsson utifrån lokala exempel förklara varför vissa delar av landet var mer liberala än andra. Frågan är intressant, men Nilsons metod är trubbig. Han kan visa att liberalismen var stark i jordbruksbygder och folkrörelsetrakter, men kan annars inte säga mer än att hans sex faktorer till stor del samverkar. Även orsakssambanden mellan de olika faktorerna förblir oklara.

Samuel Edquists artikel "Liberal ideologi i godtemplarrörelsen" bygger på författarens doktorsavhandling, *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918* (2001). Det är oklart vad, om något, som är nytt i detta bidrag, inte minst då artikelns sammanfattning återfinns ordagrant i avhandlingen (s. 149). Åsa Bengtssons bidrag "Nyktra, frisinnade kvinnor" är en habil, empirisk analys av Vita bandet, som dock verkar ha råkat illa ut i redigeringsprocessen. Texten avbryts abrupt mitt i och följs av ett stycke som till synes har varit avsett att avsluta hela artikeln. Där emellan skulle resten av Bengtssons empiriska analyser samt bidragets slutanalys och – får vi förmoda – sammanfattning ha varit med. Hur mycket som fallit bort är svårt att avgöra, men klart är att Bengtssons artikel är ofullständig och därför också blir hängande i luften. Det måste sägas vara anmärkningsvärt att Sekel bokförlag och redaktörerna har missat att en del – till synes flera sidor – av ett bidrag inte har kommit med i den tryckta boken.

Sammanfattningsvis är detta en något spretig och ojämn antologi. Här finns ett par texter som ställer spännande och stora frågor, ett par grundliga empiriska undersökningar och ett par mer svärbedömda bidrag. Boken hade vunnit på en sammanfattande text för att dra ihop trådarna och sätta in de olika författarnas resultat i ett större sammanhang. Åberg berör detta kort i sin inledande text, där han framhåller den speciella liberala organisationslogik som han själv diskuterar och likheten mellan svensk och kontinentalliberalism, snarare än brittisk. Dessa resonemang hade med fördel både kunnat vara utförligare och tydligare knutit an till övriga bidrag i antologin.

Tyvär framstår boken som något av ett hastverk. Alla böcker har korrekturfel, men korrekturfel som ordbehandlarens stavningskontroll varnar för ska helst inte tryckas så som här har skett. På en del ställen beläggs inte resonemang med noter på ett adekvat sätt. Möjligen säger detta, tillsammans med stympningen av Bengtssons artikel, något om arbetstakten i den akademiska världen i dag; möjligen något om det tryckta ordets devalvering i en publiceringshetsande tidsålder – det är viktigare att publicera något bristfälligt nu, än något genomarbetat sedan.

Magnus Olofsson

Biografiskt Lexikon för Finland

Henrik Knif, huvudredaktör

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I
FINLAND & ATLANTIS, 2008, 2009, 2011,
4 BAND, 4 000 S.

Finland är ett fascinerande land med en spännande historia. Det framgår av ett storverk som just fullbordats, *Biografiskt lexikon för Finland*. Det finns föregångare, framför allt *Suomen kansallisbiografia* (Finlands nationalbiografi) med professor Matti Klinge som huvudredaktör. Den innehåller 6 000 personartiklar, medan *Biografiskt Lexikon för Finland* har 1 600 biografier. (Och hur ser det då ut i Sverige? Där utkom första volymen av *Svenskt Biografiskt Lexikon* 1918, och man har nu kommit till volym 33 och ”Ingmar Ström”.)

I flertalet lexika skulle det vara fråga om att lista personer från A till Ö, om den bokstaven finns, men i *Biografiskt Lexikon för Finland* omfattar första delen den svenska tiden, andra delen den ryska tiden och delarna tre och fyra republikens tid. Det är säkert en klok indelning, även om det givetvis finns gränsdragningsfrågor. Hör Jean Sibelius (1865–1957) till den ryska tiden eller till republikens tid? Verkets redaktörer har bestämt att han hör till den ryska tiden.

Det finska storverket är mycket tacknämligt för oss som är intresserade av Finland men som har svårt att ta till oss innehållet i *Suo-*

men kansallisbiografia. I många fall är det fråga om översättningar från det finskspråkiga biografiverket, i andra fall är det nyskrivna artiklar. Huvudredaktör har varit docenten Henrik Knif. Han har också haft ett redaktionsråd som letts av professor Henrik Meinander. Uppläggningen är sådan att varje biografi inleds med en sammanfattning, som man läser på en halv minut, därefter följer den stora artikeln, och i slutet finns hårda fakta som födelse, död, föräldrar och giftermål. I förekommande fall står vad vederbörande har skrivit och till slut kommer käll- och litteraturförteckning.

Urvalet av personer är generöst. Från den svenska tiden finns således inte enbart finländare utan även andra som haft stor betydelse för Finland, till exempel de svenska regenterna, med vinkling så att deras betydelse för Finland framkommer. Hjältarna i *Fänrik Ståls sägner* har fått sina biografier: Adlercreutz, von Döbeln, Sandels och störst av dem alla landshövding Olof Wibelius. Man kan således gå till lexikonet och se hur dessa män ”egentligen” var. Även de ”nattsvarta skurkarna” är med: Gustav IV Adolf, fältmarskalken Wilhelm Mauritz Klingspor och den svartaste av alla, befälhavaren på Sveaborg Carl Olof Cronstedt.

Av stort intresse är att se hur många av dem som under 1700-talet spelade viktiga roller i Sveriges politiska och kulturella liv hade ursprung i eller anknytning till Finland. Här kan nämnas Arvid Horn, Karl Gustaf Armfelt, Gustaf Mauritz Armfelt, Jakob Magnus Sprengtporten, Göran Sprengtporten, Gustaf Adolf Reuterholm. Vidare har vi kyrkoherden och ekonomen Anders Chydenius, filosofen och upptäcktsresanden Peter Forsskål, dikteren Johan Henrik Kellgren och författaren och biskopen Frans Michael Franzén.

I del 2 har viktiga artiklar skrivits av Matti Klinge. Han har behandlat tsarerna Alexander I, Nikolaj I och Alexander II. Klinge har i motsats till många tidigare forskare en positiv bild av det ryska styret. Finland utvecklades väl under denna tid, det vill säga före förryskningsperioden på 1890-talet. Denna grundinställning präglar också Biograflexikonet.

Om den ryska tiden från slutet av 1890-talet uttalar sig dock knappast någon positivt. Finland styrdes då med järnhand av general-

guvernören Nikolaj Bobrikov ända tills han blev skjuten den 16 juni 1904 av Eugen Schauman, en biträdande kamrer i Överstyrelsen för skolväsendet. Både Bobrikov och Schauman är porträtterade i lexikonet. Efter mordet på Bobrikov sköt Schauman sig själv. Han var sålunda en tidig självmordsattentator. Dock, i motsats till senare människor av detta slag, var det för Schauman självklart att ingen oskyldig skulle drabbas.

De flesta närmar sig förmodligen med störst intresse republikens tid. Här finns en djärvhet på så sätt att även nu levande personer porträtteras. Så sker inte i *Svenskt Biografiskt Lexikon* (men däremot i *Nationalencyklopedin*).

Möjligen är goda förebilder av särskild betydelse i en ny stat. Det är också viktigt att det nya landet skall bli känt internationellt och då gärna med människor som väcker positiva känslor. Finländarna som fick en självständig stat i december 1917, har haft glädjen att redan tidigt ha några personer med stor lyskraft. Det rör sig särskilt om Gustaf Mannerheim, Paa-vo Nurmi och Jean Sibelius. De har klarat omprövningarnas tid väl.

Mest äventyrligt har säkerligen omdömet varit för Mannerheim. Han är utan tvekan en av Nordens mest intressanta gestalter under 1900-talet, den ryske svensktalande generalen, som ledde Finland i tre krig, som blev riksföreståndare 1918 och president 1944, det sistnämnda för att Finland skulle kunna bryta en uppgörelse med Tyskland och sluta fred med Sovjetunionen. 1918 motsatte sig Mannerheim Finlands Tysklandsorientering, lämnade posten som överbefälhavare och blev inte medskyldig till den "vita terrorn". 1939 var han mer böjd för eftergifter för Sovjet än Finlands president och regering. 1944 blev han en garant för fredsprocessen. I nästan alla städer i Finland är en gata uppkallad efter honom, och han är närmast unik i det avseendet att han som 1900-talsperson har hedrats med en ryttnarstaty.

Skall man med stor självvärdighet också nämna några personer under senare delen av 1900-talet som har haft stor betydelse för Finlandsbildningen i världen kan Urho Kekkonen, Tove Jansson och Lasse Virén lyftas fram. Virén nådde sagolika framgångar i olympiaderna 1972 och 1976. Mest dramatiskt var 10 000-me-

tersloppet 1972, då Virén föll men kom tillbaka och vann. I den biografiska artikeln får man nästan följa Virén varv för varv.

Sämst har nog Urho Kekkonen stått emot tidens tand, trots att han satt vid makten ända till 1981. Han var en mycket skicklig maktspelare, var duktig på att hantera ryssarna men använde den vänskapen till sin egen fördel. Slutomdömet i artikeln är: "Personkulten under Kekkokens långa tid vid makten samt frånvaron av äkta kritik och opposition försvagade avsevärt den finska demokratin, men bröt den inte i något väsentligt avseende."

Det bör understrykas att biografverket är mycket rikt och givande när det gäller beskrivningar av ledande personer inom kultur och vetenskap. Många av artiklarna är präglade av självständigt tänkande och formuleringsglädje. Man kan ta några meningar om Jörn Donner: "han är en kritiker som har gisslat drag i sin släktbakgrund och i finlandssvenska traditioner samtidigt som han skrivit alla sina verk på svenska och njuter av att hålla tal på svenska; han är en offentlig person som trivs bäst vid skrivmaskinen i sitt arbetsrum och som följer precisa och regelbundna arbetstider, samtidigt som han i offentligheten framstår som nonchalant eller rent av bohemisk. - - - han är en intellektuell som äger Finlands kanske största privata bibliotek men som avskyr så kallade djupsinniga diskussioner och skrivelser."

Kort sagt: *Biografiskt lexikon för Finland* bör kunna bidra till att göra Bottenhavet mindre brett.

Sverker Oredsson